

Investigating the Functional Levels of Non-Verbal Communication of "Body Language" in 'Orfi Shirazi's Lyrics

Tahereh Moosazadeh Ahagh^۱, Safa Taslimi^۲, Hassanali Abbaspour^۳, Mandana Alimy^۴

Abstract

One of the constant and important goals of poets and writers in their verse and prose works is to communicate with the audience as best as possible and convey the meaning and message to them as best and accurately as possible. In this regard, using verbal and non-verbal communication has been one of the most common methods in this regard. Non-verbal communication or the use of visual signs has always been an efficient tool for poets to convey themes and concepts hidden in poems. Concepts that main topics are issues such as education, awareness and awakening of people and love (descriptions of the beauty of a lover, separation of a lover, etc.). 'Orfi Shirazi is one of the poets of the early Safavid period, who played an important role in the development of the Indian style of ghazal. The main volume of his divan is sonnets. One of the important indicators of 'Orfi poems is the visual signs (non-verbal communication) hidden in his lyrical themes. For this reason, the present article, using the descriptive analytical method, has attempted to analyze the level of non-verbal communication of "body language" in non-linguistic actions, in 'Orfi Shirazi poems. The hypothesis of the current research is an emphasis on the issue that the body language in the non-verbal communication of 'Orfi Shirazi's lyrical poetry is completely intentional and aimed at attracting the beloved and attracting the audience, as well as rethinking the behavioral patterns of the individual and society, with the aim of irony and symbolism. Among the non-verbal communication processes in 'Orfi Shirazi's poems, gestures and gestures specific to the face, hands, feet, and eyes have the most communicative function and play an important role in conveying concepts and messages.

Keywords: *Lyrical literature, Non-verbal communication, Body language, Functional levels, 'Orfi Shiraz*

^۱Ph.D. Candidate of Persian Language and Literature, Gorgan Branch, Islamic Azad University, Gorgan, Iran.

^۲Associate Professor of Persian Language and Literature, Gorgan Branch, Islamic Azad University, Gorgan, Iran. (Corresponding author) Safataslimi@yahoo.com

^۳Assistant Professor of Persian Language and Literature, Gorgan Branch, Islamic Azad University, Gorgan, Iran.

^۴Assistant Professor of Persian Language and Literature department Azadshahr branch, , Islamic Azad University, Azadshahr, Iran..

References

Books

۱. Banitalebi, A., & Mortazavi, A. (۲۰۲۰). Nonverbal communication in the story 'Rostam and Sohrab' by Ferdowsi. *Journal of Kavoshnameh in Persian Language and Literature*, ۲۱(۴۴), ۱۶۹-۲۰۶.
۲. Berahmand, M. (۲۰۲۰). The Analysis of Love in Orfi Shirazi Lyrics with an Approach to Iran Thinking System. *Theological – Doctrinal Research*, ۹(۳۸), ۶۱-۹۲.
۳. Berko, R., Wolvin, A., & Wolvin, D. (۲۰۱۰). *Communicating: A Social, Career, and Cultural Focus*. Translated by Mohammad Aarabi & Davoud Izadi, Tehran: Farhangi.
۴. Dehkhoda, A. (۱۹۹۴). *Dictionary*. Tehran: University of Tehran.
۵. Hargie, O., Saunders, C., & Dickson, D. (۲۰۱۴). *Social Skills in Interpersonal Communication*. Translated by Mehrdad Firoozbakht & Khashayar Beigi, Tehran: Roshd.
۶. Karimi, R. (۲۰۲۱). *Body language...: secrets that others don't tell you*. Tehran: Bahar Sabz.
۷. Karami, F., Tavana, M., Agche Lee, H., Rahimi, M., & Soleimani Garmroudi, M. (۲۰۲۱). *The Body language*. Tehran: Faraghi.
۸. Kuhnke, E. (۲۰۲۱). *The Body language*. Translated by Maryam Hedayati, Tehran: Avand Danesh.
۹. MohsenianRad, M. (۲۰۱۷). *Communication Studies*. Tehran: Soroush.
۱۰. Mousavi Garmarodi, A. (۲۰۲۱). *'Orfi Shirazi*. Tehran: Kalamkadeh.
۱۱. 'Orfi Shirazi, J. (۱۳۷۸). *'Orfi Shirazi's Commonplaces*. By Mohammad Waliol-Hagh Ansari, Tehran: University of Tehran.
۱۲. Sadeghi, I., ZahiriNav, B., & Asadollahi, K. (۲۰۲۲). A Reference to Cultural Geography of Body Language in Jamalzade's Short Stories. *Persian Literature*, ۱۱(۲), ۱۰۰-۱۷۰.
۱۳. Shakuri, S., & Shokri, Y. (۲۰۲۱). Semiotics of body language in seven military figures. *Research Journal of Literary Schools*, (۱۶), ۷-۲۰.
۱۴. Pease, Alan. (۲۰۲۱). *The Body language*. Translated by Kambiz Hadipour, Tehran: Sama.
۱۵. Tabatabai, M. (۲۰۲۰). *The Body language*. Tehran: Bahar Andisheh.
۱۶. Tabatabai, M. H. (۲۰۱۱). *Tafsir al-Mizan*. Translated by Seyyed Mohammad Baqer Mousavi Hamedani, Qom: Islamic Publications.
۱۷. Wood, J. (۲۰۰۰). *Interpersonal Communication: Everyday Encounters*. Translated by Mehrdad Firoozbakht, Tehran: Mahtab.

Articles

۱۸. Afarakhte, A., & Madrasi, F. (۲۰۲۰). Non-verbal relationships in Shams's sonnets. *Record of Literary Texts of the Iraqi Period*, ۱(۱), ۱-۲۰.

۱۹. Banitalebi, A., & Mortazavi, S. J. A. (۲۰۲۰). Nonverbal communication in the story 'Rostam and Sohrab' by Ferdowsi. *Journal of Kavoshnameh in Persian Language and Literature*, ۲۱(۴۴), ۱۶۹-۲۰۶.
۲۰. Ghasemzadeh S A, Saffari M S, Alinaghi H. An Analysis of the Function of Non-verbal Communications in Shahnameh. *Persian Language and Literature*, ۲۶(۸۴), ۱۰۷-۱۸۴.
۲۱. Jahan Bakht Layli, O. (۲۰۲۰). Non-verb communication signs in nazar ghabanis poetry. *Lisān-i Mubīn*, ۱۲(۴۲), ۹۹-۱۱۸.
۲۲. Jalali, M., Sadeghi, M. (۲۰۱۴). Speech of women in Garshasnameh basing Searle's theory. *Literary and rhetorical research*, ۲(۴), ۲۰-۳۱.
۲۳. Karami, M. H., & Zare, M. (۲۰۱۹). Lyric Themes in 'Orfi Shirazi's Sonnets. *Journal of Persian Language and Literature Magazine*, ۶(۲۱), ۲۱۳-۲۳۳.
۲۴. Khadem, A., & Mahmoodi, M. (۲۰۱۸). Literal Personality of "Orfi Shirazi" through His Poetry Works Based on the Archetype Theory. *Interpretation and Analysis of Persian Language and Literature Texts (Dehkhoda)*, ۱۰(۳۸), ۱۱۳-۱۳۴.
۲۵. Khodadadi, M., Fakhrayian, R., & Ghaderi Moghaddam, M. (۲۰۲۲). A Study of the Intellectual Level of Parvin Etesami's Poetic Style in the Ode to the Enchanted World "based on Jacobsen's theory of verbal communication. *Jostarnameh Journal of comparative Literature Studies*, ۶(۲۰), ۲۷-۵۲.
۲۶. Mirzaeian, M., Safari, J., Banitalebi Dehkordi, A. (۲۰۱۹). The Role of Non-Verbal Relationship in Akhavan's Poetry in Inducing Thought of Despair. *Persian Language and Literature*, ۲۷(۸۷), ۲۵۷- ۲۸۴.
۲۷. Oladi, A., & Parsaei, H. (۲۰۲۰). The Analysis of Nonverbal Communications in Nizami's Layla and Majnun. *Persian Language Studies*, ۳(۶), ۶۵-۸۶.
۲۸. Refaee Ghadimi Mashhad, R., & Parvini, K. (۲۰۲۱). Investigating and analyzing the rhetorical functions of the Qur'anic words in the orfi shirazi's sonnet. *Interpretation and Analysis of Persian Language and Literature Texts (Dehkhoda)*, ۱۳(۴۷), ۲۸۵-۳۳۰. doi: ۱۰,۳۰۴۹۵/dk.۲۰۲۱,۶۸۲۰۹۸
۲۹. Saedi, S., Motamedi, M., & Jamali, S. (۲۰۲۱). A look at the allegory and symbol in the two stories "Entry whose lot was dead" by Sadegh Chubak and "My father's fence and dogs" by Shirzad Hassan. *Jostarnameh Journal of comparative Literature Studies*, ۵(۱۷), ۱-۲۴.
۳۰. Shakoory, S., & Shokri, Y. (۲۰۲۲). Semiotics of body language in Nezami Haft Peykar. *Research Journal of Literacy Schools*, ۵(۱۶), ۷-۲۰.
۳۱. Vafai Gadimi Mashhad, R., & Parvini, K. (۲۰۲۱). Examination and Analysis of the Rhetorical Functions of Qur'anic Words in 'Orfi Shirazi's Sonnets. *Journal of Interpretation and Analysis of Persian Language and Literature Texts (Dehkhoda)*, ۱۳(۴۷), ۲۸۵-۳۳۰.

بررسی سطوح کارکردی ارتباطات غیرکلامی «زبان بدن» در غزلیات عرفی شیرازی

طاهره موسی زاده اهق^۱، صفا تسلیمی^{۲*}، حسنعلی عباسپور^۳، ماندانا علیمی^۴

چکیده

یکی از اهداف همیشگی و مهم شاعران و نویسندگان در آثار نظم و نثرشان، برقراری ارتباط هرچه بهتر با مخاطبین و انتقال هرچه بهتر و دقیق‌تر معنا و پیام به آنان است. در این راستا، بهره‌گیری از ارتباطات کلامی و غیرکلامی یکی از رایج‌ترین شیوه‌ها در این راستا بوده است. ارتباطات غیرکلامی یا بهره‌گیری از نشانه‌های تصویری همواره برای شاعران به‌مثابه یک ابزار کارآمد برای انتقال مضامین و مفاهیم نهفته در اشعار بوده است. مفاهیمی که عمده موضوعات آن حول مسائلی نظیر: تعلیم و تربیت، آگاهی و بیداری انسان‌ها و عشق (توصیفات جمال معشوق، فراق عاشق و...) بوده است. عرفی شیرازی یکی از شاعران اوایل عهد صفوی است که در تکوین غزل سبک هندی، نقشی مهم داشته است. حجم اصلی دیوان وی را غزلیات او تشکیل می‌دهد. یکی از شاخص‌های مهم اشعار عرفی، نشانه‌های تصویری (ارتباطات غیرکلامی) نهفته در مضامین غزلیات وی است. به همین سبب، مقاله حاضر با استفاده از روش توصیفی-تحلیلی به واکاوی بررسی سطوح ارتباطات غیرکلامی «زبان بدن» در کنش‌های غیرزبانی، در غزلیات عرفی شیرازی می‌پردازد. فرضیه یا دال مرکزی پژوهش کنونی تأکیدی است بر این مسئله که زبان بدن در ارتباط غیرکلامی غزلیات عرفی شیرازی کاملاً عامدانه و در راستای جلب معشوق و جذب مخاطب و نیز بازاندیشی در الگوهای رفتاری فرد و اجتماع و با هدف کنایه‌سازی و نمادپردازی محقق شده است. در میان فرآیندهای ارتباطات غیرکلامی در اشعار عرفی شیرازی حرکات و اشارات مختص چهره، دست و پا و چشم، بیشترین کارکرد ارتباطی را داشته و نقش به‌سزایی را در جریان انتقال مفاهیم و پیام‌ها ایفا می‌کنند.

واژگان کلیدی: ادبیات غنایی، ارتباط غیرکلامی، زبان بدن، عرفی شیرازی.

۱- مقدمه

در دوران معاصر، بر مؤلفه‌های تولید پیام، مولد و گیرنده پیام، محتوای پیام و ... تأکید شده و نظریه‌های مختلفی درباره آن ابداع شده است. در این بین، زبان ادبی که شعر با رویکرد به مبانی آن سروده می‌شود، برای بازنمایی، تبیین و انتقال احساس و عاطفه از شاعر یا نویسنده به مخاطبان مورد استفاده قرار می‌گیرد. بنابراین، در این زبان همواره نوعی ارتباط شکل می‌گیرد (خدادای و دیگران، ۱۴۰۱: ۳۰). در ادبیات، ارتباط کلامی و غیرکلامی^(۱) بر هم منطبق هستند و با هم ارائه می‌شوند. نشانه‌های غیرکلامی که برخی قدمتی چند هزار ساله دارند، در فرهنگ‌ها و

^۱ دانشجوی دکتری زبان و ادبیات فارسی، واحد گرگان، دانشگاه آزاد اسلامی، گرگان، ایران.

^۲ دانشیار گروه زبان و ادبیات فارسی، واحد گرگان، دانشگاه آزاد اسلامی، گرگان، ایران. (نویسنده مسئول)

Safataslimi@yahoo.com

^۳ استادیار گروه زبان و ادبیات فارسی، واحد گرگان، دانشگاه آزاد اسلامی، گرگان، ایران.

^۴ استادیار گروه زبان و ادبیات فارسی، واحد آزادشهر، دانشگاه آزاد اسلامی، آزادشهر، ایران.

سنن اجتماعی اقوام گوناگون، با وجوه مشترک و گاه اختلافی، کاربرد و کارکرد فرهنگی و بلاغی دارند (پیز، ۱۴۰۰: ۱۷). با توجه به این که رفتارشناسی از رهگذر ارتباطات غیرکلامی در ادبیات و خصوصاً ادبیات داستانی نمود فراوانی دارد، اما در ادبیات منظوم نیز بررسی و تحلیل این نشانه‌ها؛ ما را در شناسایی فرهنگ، روابط میان فردی، یاری می‌رساند و در غزلیات و اشعار نیز ضرورت رفتارشناسی، کنش‌های غیرکلامی بیشتر آشکار می‌شود (کریمی، ۱۴۰۰: ۳۶). در واقع، نشانه‌های موجود در ارتباطات غیرکلامی و نمادهای موجود در آن، احساس حضور ملموس معنا را زنده کرده و به معنا جنبه عینی و محسوس می‌دهد (ساعدی و دیگران، ۱۴۰۰: ۴). بنابراین، ارتباط غیرکلامی، موضوعی است که به‌عنوان یک مبحث پژوهشی در آثار عرفی ساده می‌نماید؛ اما قلمرو، زوایا و خفایای آن مورد بررسی و به‌ویژه به ابعاد غیرکلامی از ذره‌بین تحقیق نگاه شود، مصداق «سخن در صنعت شدن و اندازه ادراک و اختراع» می‌گردد (کریمی و دیگران، ۱۴۰۰: ۴۳).

۱-۱- بیان مسئله

مسئله مهم آنجاست که اساساً هیچ زبان و فرهنگی را نمی‌توان یافت که در آن، ارتباطات غیرکلامی وجود نداشته باشد و انسان توانایی آن را دارد که حتی بدون درک کلمه‌ای از زبانی بتواند احساسات و عواطف خود را هر چند ناقص به دیگران منتقل کند. از طرفی، ارتباطات غیرکلامی، در پیام‌رسانی و جلب و جذب مخاطب بعضاً به‌مراتب از ارتباطات کلامی موفق‌تر و تأثیرگذارتر بوده است. در واقع، با به‌کارگیری درست و شایسته ارتباطات غیرکلامی می‌توان با سرعت بیشتری به انتقال پیام و عمق معنارسانی مخاطب کمک نمود. در این راستا، صاحبان آثار ادبی (اعم از آثار نظم و نثر) برای بیان مؤثرتر افکار و اندیشه‌های خود، از ارتباطات کلامی و غیرکلامی بهره‌جسته‌اند. دیگر مسئله مهم آن است که هرچند شاعران و نویسندگان برای بیان زیبایی‌شناختی از زبان ادبی بهره می‌برند لکن از توجه به ارتباطات غیرکلامی غافل نیستند. ارتباطات غیرکلامی تمامی محرک‌های غیرکلامی در یک محیط ارتباطی است که هم به‌وسیله منبع و هم استفاده آن از محیط به‌وجود می‌آید و دارای ارزش‌های پیامی بالقوه برای فرستنده و گیرنده است. این ارتباط شامل تمامی حرکات بدنی، مشخصه‌های ظاهری، خصوصیات صدا و نوع استفاده از فضا و فاصله است و اغلب از طریق بدن و به‌طور ناآگاهانه صورت می‌گیرد و با اینکه وسیله مطمئنی برای انتقال پیام از شخصی به شخص دیگر نیست؛ اما واضح‌تر از زبان شفاهی است و بعضاً میزان اثرگذاری آن بیشتر و بهتر بوده است. سومین مسئله مهم، بررسی و تدقیق در اهداف استفاده از ارتباطات غیرکلامی در آثار ادبی است. در این رابطه بایستی اذعان داشت اصولاً نویسندگان آثار نظم و نثر با تمسک به ارتباطات غیرکلامی به مسائل مهمی همچون تربیت، بیداری و آگاهی و نیز مفاهیم مرتبط با عشق (روابط عاشق و معشوق، وصف زیبایی معشوق، فراق و...) پرداخته‌اند. هرچند رگه‌های مهمی از ارتباطات غیرکلامی در مفاهیم مرتبط با شناخت جهان، حیات بشر و... به‌کار رفته است.

این مسئله در میان غزل‌های عرفی شیرازی به‌وضوح یافت می‌شود. عرفی معتقد است، غیر از گفتار و اشارات و حرکات و مکتوبات، چندین هزار پیام که سرچشمه آن از دل آدمی است. پیام‌هایی که از دل سوخته می‌جوشد و به همراه یک پیک برای پیام‌گذاری به کنج‌دل می‌نشیند خواه از سوزش سخن، خواه از حسن تعریف و ادب. هرچند جوابش ناپخته و خام باشد، رسولش نیست که پیام را برساند. شعر عرفی شیرازی، نشان‌دهنده طبقات

مختلف اجتماعی است و آمیخته از خوبی و بدی، زشتی و زیبایی. عرفی تلاش نمود تا با بیانی ساده، عادی و قابل فهم برای عموم، به ذکر حوادث و عادات اجتماعی و کم و کاستی‌ها و نازیبایی‌های رایج عصر خود، خلق شعر کند.

۲-۱- اهمیت و ضرورت تحقیق

اهمیت موضوع را می‌توان از دو حیث مورد مذاقه قرار داد:

نخست آنکه اساساً ارتباطات غیرکلامی جز زیرمجموعه‌ها و زیرشاخه‌های نشانه‌های تصویری به‌شمار می‌روند که این مسئله در حال حاضر برای علوم روان‌شناسی و جامعه‌شناسی به سبب اهمیت تأثیر آن در تنظیم ارتباطات بینافردی و نیز انتقال معنا و مفهوم از اهمیت ویژه‌ای برخوردار است (کونکه، ۱۴۰۰: ۱۲). اهمیت دیگر این موضوع آنجایی است که سیمولوژی و نشانه‌شناسی، ارتباطات غیرکلامی در کلام عرفی، کاربرد تضادهای عاشقانه در اشارت‌های غیرکلامی است. به‌طور مثال، ناز کردن و عذرآوردن توسط اشارت‌های چشم، حلقه لب، مکملی برای حلقه گوش و لب نماینده بندگی و خاموشی و سکوت است. شکلوفسکی^(۲) می‌نویسد: «شاعران انگاره‌ها را نمی‌آفرینند، بلکه آنها را می‌یابند، یعنی آنها را از زبان طبیعی و زبان معیار گردآوری می‌کنند» (احمدی، ۱۴۰۰: ۵۹). اظهار عشق به زیباترین شکل به تصویر کشیده می‌شود به گونه‌ای که خواننده حدت و شدت سوز عشق را احساس می‌کند. عرفی هم از این قاعده مستثنی نیست. عرفی، درد درون خود را با گلایه‌ای نهان‌گونه بیان می‌کند و می‌گوید باید نگاهمان شایستگی دیدار دوست را داشته باشد تا به آن شوق برسیم آن شوق و اشتیاق است که عشق را به‌وجود می‌آورد (اولادی و پارسائی، ۱۳۹۹: ۷۲).

درباره ضرورت پژوهش حاضر یادآوری می‌شود که تحقیق درباره فرایند ارتباط غیرکلامی «زبان بدن»، در متون ادبیات غنایی انگشت شمار است. از تعداد پژوهش‌های اندکی که در این خصوص به نگارش درآمده است، نپرداختن به غزل‌های عرفی شیرازی، جای خالی پژوهش حاضر را آشکار می‌سازد.

با این مقدمات، مقاله کنونی جستاری است در ارائه پاسخی مستدل به این سؤال که ارتباط غیرکلامی «زبان بدن» در غزل‌های عرفی شیرازی چگونه است و این مسئله دارای چه ویژگی‌هایی است؟

۳-۱- پیشینه پژوهش

- نتایج حاصل از پژوهش صادقی و همکاران (۱۴۰۰) با عنوان: «اشاره‌ای به جغرافیای فرهنگی ارتباطات تن‌زبانی در داستان‌های کوتاه جمال‌زاده» این است که ارتباطات غیرکلامی در جمال‌زاده بسیار پررنگ است و جمال‌زاده برای بیان احساسات و مفاهیم نامحسوس، از تن‌زبانی و رفتار بدنی بهره می‌برد. یکی از دلایل این روش وی فقر واژگانی و نداشتن برابری‌های مناسب مفهومی است. از جمله خشم و شادی را می‌توان نام برد. از نظر فراوانی، بنا بر نمودار، بیشترین رفتار زبانی غیرکلامی در مؤلفه «چشم» دیده می‌شود و کمترین رفتار تن‌زبانی به مؤلفه عضو بدنی «زبان» تعلق دارد.

- نتایج پژوهش شکوری و شکری (۱۴۰۰) با عنوان: «نشانه‌شناسی زبان بدن در هفت پیکر نظامی» نشان داد نظامی در هفت پیکر اغلب به حرکات و حالات کلی بدن پرداخته‌است و به سایر حرکات بدن کمترین میزان توجه را نشان داده‌است. همچنین اغلب حرکات و حالاتی که در هفت پیکر بدان اشاره شده‌است حرکاتی هستند که به

نوعی رمزگان مشترک مربوط به دوران نظم هفت پیکر و عادات مردم آن روزگار هستند. بررسی های صورت گرفته نشان می‌دهد که ارتباطات غیرکلامی و نشانه‌شناسی به عنوان دو دانش مجزا از هم در عین تمایزات فراوان می‌توانند در هم نفوذ داشته باشند. علاوه بر این با ایجاد ارتباط میان یک مبحث ادبی و دو دانش اجتماعی نیز می‌توان به درک و دریافت بهتر مفهوم یک اثر ادبی رسید.

- نتایج پژوهش دانش و طوسی نصرآبادی (۱۴۰۰) با عنوان: «بررسی مؤلفه‌های ادب زبانی در قابوسنامه با استفاده از نظریه براون و لوینسون» نشان می‌دهد که قابوسنامه ادب به صورت پدیده‌ای اجتماعی و فرهنگی مفهوم سازی شده که حاصل تعامل سازنده افراد و دارای ابعاد فکری، بیانی و رفتاری است. در بعد فکری، مخاطب-اندیشی و سنجش بافت موقعیتی و تأمل در سخن و دلالت‌ها و تأثیرات مختلف آن؛ در بعد زبانی و بیانی، موازین سخنوری و آداب و احوال سخن؛ و در بعد رفتاری، کنش‌های معنادار یا تأثیرگذار منفی و مثبت در ادب زبانی معرفی و تبیین شده است. در این مقاله، از میان موارد بسیاری که با رویکرد کاربردشناختی زبان و نظریه براون و لوینسون به روش توصیفی تحلیلی در قابوسنامه بررسی شد، ۲۷ نمونه ارائه شده است. از نظر مؤلف قابوسنامه، کنش‌های طرفین گفت و گو می‌تواند سبب حفظ یا تهدید وجهه گوینده و مخاطب شود؛ بنابراین، او راهبردهایی را برای دفاع از وجهه طرفین یا ارتقاء آن پیشنهاد کرده است. می‌توان قابوسنامه را از کهن‌ترین متون ادب فارسی دانست که به زبان بدن و لزوم استفاده درست از آن در تعامل زبانی و روابط بینافردی اشاره کرده است.

- نتایج پژوهش افراخته و مدرسی (۱۳۹۹) با عنوان: «روابط غیرکلامی در غزلیات شمس» نشان می‌دهد که ارتباطات غیرکلامی در غزلیات شمس بیشتر جانشین ارتباط کلامی شده‌اند؛ اما در مواردی، پیام‌های کلامی را مورد تأکید بیشتر قرار داده‌اند یا رفتارهای کلامی را کنترل و سازماندهی می‌کنند که ظرفیت نمایشی و تصویری غزلیات را بالا برده است. بدین ترتیب مشخص می‌شود که زبان بدن یک زبان رمزی و بی سر و صداست که بیشتر کارکردهای جانشینی، مکمل بودن و تأکید کردن را در کنار گفت‌وگوهای کلامی در غزلیات شمس دارد.

- بنی‌طالبی و مرتضوی (۱۳۹۹) در مقاله‌ای با عنوان: «ارتباط‌های غیرکلامی در داستان رستم و سهراب فردوسی» نشان دادند که رمزهای غیرکلامی رمزهایی هستند که به حرکات بدنی، استفاده از زمان و فضا، لباس، آرایش و صداهایی که به زبان مربوط نیستند، بستگی دارند. در این مقاله سعی شده است تا با دیدگاهی میان‌رشته‌ای، داستان رستم و سهراب فردوسی از منظر ارتباطات غیرکلامی بررسی شود و مشخص گردد که فردوسی کاربرد گسترده‌ای از انواع ارتباطات غیرکلامی در این داستان داشته و آن را در جهت پویایی، حرکت‌پذیری و حقیقت‌نمایی جریان داستان و اثرگذاری بیشتر بر مخاطب و اقناع او، به کار گرفته است. پربسامدترین برجسته‌ترین پیام‌های برگرفته شده از نشانگرهای غیرکلامی، یکی، «غم و اندوه» و دیگری «خشم و نبرد» است که با داستان تراژیک-حماسی رستم و سهراب کاملاً هماهنگ هستند. در این مقاله، ارتباط‌های غیرکلامی داستان رستم و سهراب با روش توصیفی-تحلیلی، همراه با ارائه نمودار و بسامدگیری بررسی شده‌اند.

۴-۱- روش تحقیق

این پژوهش از نظر هدف، در گروه تحقیقات بنیادی-نظری و از جهت ماهیت و روش و شیوه نگارش و پرداختن به مسئله جزء تحقیقات توصیفی و تحلیلی است. بر این اساس، تحلیل و بررسی ارتباط غیرکلامی «زبان بدن» در

غزلیات عرفی شیرازی مطالعه و بررسی شد تا از بررسی جزئی و دقیق به نتایج کلی در این زمینه دست یابد. مطالعه و گردآوری اطلاعات در زمینه ادبیات، مبانی نظری پیشینه پژوهش از روش کتابخانه‌ای استفاده شد. اطلاعات مورد نیاز با مراجعه به کتابخانه‌ها و دانشگاه‌های مختلف و سایت‌های اینترنتی جمع‌آوری شده است. با توجه به نوع روش و موضوع تحقیق، مطالب به وسیله یادداشت‌برداری، از کتاب‌ها، نرم‌افزارهای رایانه‌ای، جمع‌آوری و با توجه به عنوان و نوع کار از روش کیفی استفاده شد، یعنی با استفاده از عقل و منطق، مدارک و اطلاعات، مورد تجزیه و تحلیل قرار گرفت و درباره فرضیه اظهار نظر شد. سپس از طریق استدلال، هم‌چنین استفاده از شاهد مثال اطلاعات جمع‌آوری شده ارزیابی و تجزیه و تحلیل گردید و با عقل و منطق نتیجه‌گیری صورت پذیرفت. قالب‌های متفاوت شعری در مجموعه غزلیات عرفی شیرازی به کار گرفته شده است که هر کدام از آن‌ها می‌توانند جامعه نمونه این پژوهش باشند. در این صورت بهترین جامعه برای انجام تحلیل محتوای کیفی غزلیات عرفی شیرازی کل غزلیات مورد استفاده قرار گرفته است.

۵-۱- چارچوب نظری تحقیق؛ ارتباطات غیر کلامی

ارتباطات غیر کلامی عبارت است از: «کلیه پیام‌هایی که افراد، علاوه بر خود کلام، آن‌ها را نیز مبادله کنند. ما معنای حرکات بدن خود را درک می‌کنیم، بدون این که متوجه آن چه انجام می‌دهیم، باشیم» (برکو و دیگران، ۱۳۹۳: ۱۱۸). بنابراین، نحوه راه رفتن و ایستادن، شیوه حرکات دستان، نشانه‌های دیداری، چهره و بدن، ترسیم خلق و خوی، نوع پوشش و لحن صدا، ارتباط چشمی و سکوت را می‌توان به نحوی برای ارتباط با دیگران مورد استفاده قرارداد (قاسم زاده و دیگران، ۱۳۹۷: ۱۸۵). «ارتباط غیر کلامی، نه تنها شامل ژست‌ها و حرکات بدن می‌شود، بلکه نحوه ادای کلمات را نیز در بر می‌گیرد، مثل آهنگ ادای کلمات، وقفه‌ها، بلندی صدا و لهجه، این ویژگی‌های غیر کلامی بر معنای کلمات تأثیر می‌گذارند» (وود، ۱۳۸۴: ۲۸۴).

ارتباط غیر کلامی، ریشه و سابقه‌ای بسیار طولانی دارد اما مطالعه درباره ارتباط غیر کلامی، عمر کوتاهی دارد و نسبتاً جدید است، بنابراین ارتباطات غیر کلامی به نوعی اکتشافی بوده و ماهیتی آموختنی دارند. این ماهیت آموزشی رفتارهای غیر کلامی باعث می‌شوند بشر در هر برهه از حیات خود بتواند رفتارهای غیر کلامی را آموخته تا در ادامه بتواند به شیوه‌های تأثیرگذارتری در دیگران نفوذ نموده و آنان را تحت تأثیر قرار دهد. ما در زندگی روزمره، مرتباً پیام‌های غیر کلامی می‌فرستیم، چشمک می‌زنیم، ادا در می‌آوریم، دست‌های مان را حرکت می‌دهیم، با دست‌ها اشاره می‌کنیم و یا آهسته با پایمان ضرب می‌گیریم (جهانبخت لیلی، ۱۳۹۹: ۱۰۹). این پیام‌های غیر کلامی، در کنش‌های متقابل انسانی می‌توانند بسیار مهم‌تر از اعتباری باشند که ما برای آن‌ها قائل هستیم. از طرفی دیگر، اساساً در برقراری ارتباطات غیر کلامی، مجموعه‌ای از نمادها، تصاویر و علائم وجود دارند که با استفاده از آن‌ها فرصت ادراک و شناخت و کشف مشهودات را برای مخاطبین مهیا می‌کند. «علائمی که معنای جهانی دارند، مثل دست تکان دادن یا بوسیدن یکدیگر که مظهر جدا شدن طرفین هستند و علائم ظریف‌تر از جمله تغییرات چشمگیر در وضعیت بدن، اهرم قرار دادن دست‌ها و ...» (هارجی و دیگران، ۱۳۹۳: ۱۹۲).

به‌طور کلی ارتباطات غیر کلامی به‌نحو مؤثری می‌توانند عامل انتقال مفاهیم به مخاطبین خود باشند. به بیان دیگر، مخاطبین تنها با مشاهده حرکات مشخص معانی و مفاهیم رفتاری را درک نمایند. ما بیشتر مفاهیم مستتر

در خویشتن را با حرکات به دیگران انتقال می‌دهیم. انواع رفتارهای حرکتی (زبان اندام) افراد از جمله: حالت چهره، حرکات‌های بدن، ژست‌ها، و حرکات‌های تنظیم مکالمه از مهم‌ترین نشانه‌های ارتباطات غیرکلامی هستند که در این مقاله نیز استفاده زیادی از آن‌ها خواهیم کرد. نشانه‌های غیرکلامی زبان بدن را به‌طور کلی می‌توان به مواردی از قبیل: حرکات و اشارات مختص چهره و رفتار چشمی، سر، صورت، مو، ابرو، گوش، لب، دست، پا و ... طبقه‌بندی نمود.

۲- بحث

۱-۲- معرفی عرفی شیرازی، شاعر تصویر و خیال

مولانا محمدبن خواجه زین‌الدین علی بن جمال‌الدین شیرازی ملقب به جمال‌الدین و متخلص به عرفی از مشاهیر و شعرای قرن دهم هجری قمری در شیراز است. او در اوان کودکی و نوجوانی در شهر خود، به کسب علم و دانش اقدام نمود و در هنر نیز به ویژه در خطاطی و موسیقی به کمالاتی دست یافت (خادم و محمودی، ۱۳۹۷: ۱۱۷). پس از آن، عرفی به شعرسرایی روی آورد و در این عرصه نیز به موفقیت‌های چشمگیری دست یافت به‌نحوی که در اندک زمانی به شهرت بالایی نایل گردیده و در محافل شعری و ادبی شاعران نام‌آور شیرازی و دیگر شهرها همچون: غیرتی شیرازی، قیدی شیرازی، عارف لاهیجی و تقیای شوشتری حضور پیدا نمود (برهمنند و دیگران، ۱۳۹۹: ۶۴-۶۶). «کلیات اشعار» را می‌توان از مهم‌ترین آثار منظوم عرفی قلمداد کرد (موسوی‌گرمارودی، ۱۴۰۰: ۱۱). در این اثر، چهارده هزار بیت شامل: غزلیات، رباعیات، مثنوی‌ها و قطعه‌ها وجود دارد. همچنین در مثنوی «مجمع‌الابکار و فرهاد و شیرین» و «نفیسه» از دیگر آثار گران‌بهای وی به‌شمار می‌روند. (رفایی قدیمی مشهد و خلیلی، ۱۴۰۰: ۲۹۱).

۲-۲- شاخصه‌های شعری عرفی شیرازی

۱-۲-۲- صور خیال

یکی از ویژگی‌های خاص آثار عرفی، استفاده هنرمندانه تشبیهات بلیغ است. مفاهیم و کلماتی همچون: عشق و محبت، اندوه و محنت به صورت مشبّه به‌وفور در آثار وی دیده می‌شود که گذشته از بسامد، ارتباطات ذهنی قدرتمند این کلمات را می‌توان یک سبک به خصوص در نظر گرفت. از دیگر شاخصه‌های تشبیهات بلیغ در آثار عرفی که تعدادشان نیز فراوان است، مکان‌هایی هستند که «مشبّه به» واقع شدند. به‌طور کلی، استفاده از ترکیبات اضافی و فشرده در آثار عرفی، از بسامد بالایی برخوردار بوده به‌نحوی که استفاده از این ترکیبات در مسائل مرتبط با خیال‌پردازی‌های شاعرانه و نوآوری سبکی خاص به آثار عرفی بخشیده‌اند (محمدزمانی، ۱۳۹۵: ۲۶۴-۲۶۶).

۲-۲-۲- کنایه در اشعار عرفی

درباره وجود کنایه در آثار عرفی بایستی خاطر نشان کرد که عرفی اصولاً به شیوه‌ای طبیعی از کنایه‌ها در اشعار خود استفاده نموده‌است اما برخلاف تشبیهات بلیغ، کنایه‌ها زیاد در آثار وی به چشم نمی‌آیند. بنابراین کنایه‌های استفاده شده از سوی عرفی، از نوآوری و ابداع خاصی برخوردار نیست (کریمی و زارع، ۱۳۹۸: ۲۱۹).

عنانم از ره باطل به سوی خویش بتاب
به من دراز مهل بیش از این زبان مرا
(عرفی شیرازی، ۱۳۷۸: ۱۱۴)

۳-۲-۲- تشخیص و تصدیر در اشعار عرفی

در آثار عرفی، استفاده از تشخیص نیز وضوح مشخصی دارند اما دارای پیچیدگی و دشواری‌های مفهومی خاصی نیستند. بیشتر تشخیص‌های مورد استفاده در آثار عرفی، درهم آمیخته با عناصر خیال است. همچنین تصدیر نیز به فراوانی در آثار عرفی دیده می‌شود به نحوی که عرفی همواره به خوبی میان دو کلمه در دو مصرع ارتباط و پیوند برقرار نموده است لکن این ویژگی که اصولاً کلماتی که در ابتدا و انتهای بیت بایستی بیابند، با فاصله یک حرف در ابتدا و انتهای بیت ذکر شده اند:

همه زبان گران مایگی خویشتم
مگر به سود مبدل کنی زبان مرا
(عرفی شیرازی، ۱۳۷۸: ۱۵۲)

۴-۲-۲- تضاد در اشعار عرفی

از دیگر شاخص‌های واضح آثار عرفی، استفاده از کلمات متضاد می‌باشد. به طور کلی، عرفی از ملموس‌ترین امور متضادی که در زندگی اجتماعی افراد دیده می‌شود بهره برده است که این مسئله به سادگی و قابل فهم‌تر بودن اشعارش کمک بسیار نموده است. اساساً پارادوکس‌های مورد استفاده در آثار عرفی از نوع بیان پارادوکس است که دو سوی نقیض به دیگری اسناد داده می‌گردند. لذا این گونه پارادوکس‌ها به سبب آنکه یک حرکت شعری و سبکی به شمار می‌روند به اهمیت آثار عرفی می‌افزایند. استفاده از این صنعت ادبی بعدها در آثار صائب تبریزی نیز رؤیت شده و در آثار بیدل دهلوی به اوج می‌رسد (شهبازی حسین‌خانلو، ۱۳۹۸: ۵۱).

۵-۲-۲- اغراق در اشعار عرفی

اساساً در سبک شعر هندی، صنعت اغراق یکی از مهم‌ترین و اصلی‌ترین صنایع ادبی محسوب می‌شود. عرفی نیز از این صنعت بسیار بهره است. در واقع، اشعار عرفی با توجه به اینکه ماهیتی عاشقانه دارند، استفاده از صنعت اغراق در راستای غنی‌تر کردن مضامین عاشقانه آثار عرفی مورد استفاده واقع شده‌اند. به همین سبب اغراق‌های عرفی از لطافتی خاص برخوردار است.

۶-۲-۲- تلمیح در اشعار عرفی

نکته مهمی که نباید از تبیین آن غافل گردید آن است که عرفی همواره در آثار خود به میراث مذهبی-ملّی وفادار بوده است به همین سبب وی ضمن اهمیت دادن به روایت‌های مذهبی-ملّی به وفور از آنان در اشعار خود استفاده نموده است (فرزاد، ۱۳۸۸: ۷۳).

۳-۲-۱- ارتباط غیرکلامی «زبان بدن» در غزل‌های عرفی شیرازی

۲-۳-۱- حرکات و اشارات مختص چهره

۲-۳-۱-۱- ظاهر و زیبایی چهره (ماه‌روی، نورانی و یوسف چهره)

جمال در لغت به معنای، «زیبایی و آراستگی زیاد و کامل، خوش منظری و زینت است» (طباطبایی، ۱۳۹۹: ۳۱۱). حس زیبایی، یکی از چهار بعد روح انسانی است، که به ضمیمه حس نیکی، و حس دانایی، و حس مذهبی،

ابعاد اصلی روان آدمی را تشکیل می‌دهند. در آموزه‌های اسلامی همان اندازه که بر خوش‌سیرتی تأکید شده بر خوش‌صورتی نیز توجه شده است؛ زیرا ظاهر انسان، گواهی‌دهنده بر باطن است و اگر انسانی خوش‌سیرت باشد به طور طبیعی خوش‌صورت نیز خواهد بود و تبسم در صورت به‌عنوان گواه سرور باطنی فرد است. در صورت‌های زیبا، یک نسبت طلایی بین اجزای مختلف آن چهره وجود دارد که بسیاری از دانشمندان این نسبت را در بسیاری از اجزای زیبای طبیعت مانند گلبرگ‌های گل‌ها، بدن پرندگان، اجزای بدن حشرات و حتی استخوان‌بندی انگشتان دست کشف کرده‌اند. بر این اساس در چهره‌های زیبا و ایده‌آل این نسبت طلایی در بین خطوط طولی، عرضی و عمودی صورت وجود دارد. عرفی شیرازی در زیبایی چهره، ماه روی بودن، نورانی و یوسف چهره بودن معشوق را مدّ نظر قرار می‌دهد و در حسرت چهره زیبای معشوق نشسته و معتقد است عاشق از چهره زیبای معشوق برافروخته و مست خواهد شد:

گر بمیرم بنما چهره به من روز وصال **ستون ابیات** حسرت روی تو حیف است که از دل برود
(عرفی شیرازی، ۱۳۷۸: ۱۶۵)

عرفی آنان که ز تحقیق مسایل مست اند خون هم خورده از آن چهره برافروخته اند
(همان: ۱۸۷)

یا معشوق مخاطب شاعر در ادب کلاسیک ماه‌روی، مظهر زیبایی، ناز و ملاحظت است و از نگاه عاشق کسی به زیبایی او نیست:

به گاه جلوه از آن ماه روی زیبا را که جان ز شرم نماید ز آستین ما را
(همان: ۴)

گلزار حسن تازه ز روی چو ماه اوست گلدسته فریب به دست نگاه اوست
(همان: ۱۱۹)

شاعر به سبب زیبایی زایدالوصف معشوق، او را یوسف چهره و دلربا می‌داند و می‌نویسد:
چو یوسفم گذرد در بهشت بر صف حور نشان دهم به تو هر گام صد زلیخا را
(همان: ۴۴)

۲-۱-۳-۲-رنگ چهره (زرد روی - سیاه روی - سرخ روی و گلرخ)

شاعر از حرکات مختص چهره به زردروی، سیاه روی، سرخ روی و گلرخ بودن عاشق و معشوق اشاره دارد و معتقد است عاشق همواره در برابر معشوق خود را به ظاهر برافروخته و خندان و گلگون نشان می‌دهد تا زردروی چهره وی نمایان نگردد:

از فسون عافیت بر می فروزم روی زرد در مزاج من بخار دوزخ و افسون یکی است
(همان: ۱۰۸)

می نوشم و گلگون شوم و بیهده خندم تا از غم دنیا رخ من زرد ندانی

(همان: ۵۶۳)

شاعر از سرخ‌رویی و چهره‌ گلرخ گونه‌ معشوق یاد می‌کند و چهره‌ خود را به واسطه‌ ظلمت و تاریکی سیاه روی می‌نگرد و می‌نویسد:

چون گل رخسار او، ز آتش می برفروخت
شمع شبستان گداخت، رنگ گلستان شکست
(همان: ۱۱۵)

گلرخان محنت نایافت بیابند مگر
یک نفس چاک ببینند گریبانی چند
(همان: ۱۹۸)

عمرها شد کز جحیم در بهشت آورده اند
وز غبار ظلمت عصیان سیه رویم هنوز
(همان: ۳۷۸)

۲-۳-۲- حرکات و اشارات مختص چشم

نگاه کردن به چشم دیگران را ارتباط چشمی می‌نامیم. نگاه تا حدی غیرکلامی است، با این همه، عمل و طرز نگاه هم علائمی دارای مفهوم هستند. بیشترین کاربرد ارتباطات غیرکلامی «زبان بدن» در غزلیات عرفی شیرازی، ارتباطات چشمی است که در این باره سعی شده است تا حد امکان، مضامین مرتبط ارتباطی آن شناسایی شوند. از ارتباطات غیرکلامی چشمی در غزلیات عرفی می‌توان به نشانه‌های عمومی، شورچشمی، حسادت، تأثیرپذیری و زیبایی چشم (چشم مست، چشم خمار، آهو چشم، نرگس چشم، کرشمه، شوخ چشم و چشم بیمار)، اشاره نمود.

۲-۳-۱- نشانه عمومی

الف) شور چشمان: چشم شور، در لغت به معنی چشم بد که زود اثر کند» (دهخدا، ۱۳۷۳: ذیل کلمه چشم شور). بنابر اعتقاد عمومی، گروهی از مردم، دارای چشم یا نگاه بدشگون و شوم هستند. نگاه این افراد به هرکسی که جلب شود، برایش بدشانسی و مصیبت به‌بار می‌آورد؛ به این افراد «شور چشم» گفته می‌شود. این حالت، ناشی از نوعی حسد است و انسان حسود وقتی چیزی را مشاهده می‌کند که در نظرش بسیار شگفت‌آور باشد، حسدش تحریک شده و با همان نگاه، زهر خود را می‌ریزد. عرفی شیرازی در غزلیات خود از چشم شور به منزله چشم زخم اشاره دارد و می‌گوید:

در چمن حور و شان انجمنی ساخته اند
چشم بد دور که بهشتی چمنی ساخته اند
(همان: ۱۷۸)

دود دلم از چشم بداندیش نهان است
با آن که سر از روزن افلاک بر آورد
(همان: ۳۵۱)

ب) حسدپیشه: حسود در لغت به معنی بدخواه، حاسد، حسدناک، رشک برنده، رشکین، شورچشم» (دهخدا، ۱۳۷۳: ذیل کلمه حسود). عرفی معتقد است این افراد کسانی هستند که به داشته‌های دیگران حسرت می‌برند و اگر بخواهیم حسود را رصد کنیم و از خود جدا نمایم می‌بایست از دم شمشیر و دشنه آن را گذراند:

چنین که بر دم شمشیر و دشنه می‌غلتم
حسود را رسد گویدم که هر جایی است
(همان: ۱۱۰)

آسوده‌تر حسود که ما از ضمیر دل
اندیشه زیان و غم سود شسته ایم
(همان: ۴۳۲)

۲-۳-۲- نشانه‌های زیبایی چشم

توصیف حالات چشم، با صفات زیبایی چشم چون به درشتی، شفافیت، درخشانی اشاره دارد. چشمی که اندوه درد با آن نرسیده باشد، شفاف و درخشان است و تغییر رنگی در آن دیده نمی‌شود» (جلالی و صادقی، ۱۳۹۳: ۲۶). چشم (نرگس) مست، خمار، سهلا و بیمار و مشابه آن، از پرکاربردترین ترکیب‌های غزلیات عرفی شیرازی است. تعداد این ترکیب‌ها به قدری زیاد است که نمی‌توان از هر کدام به تنهایی شاهد مثال بیان کرد. در کل، در غزلیات شاعر زیبایی رابطه تنگاتنگی با ناز معشوق دارد، زیرا جمال معشوق سبب ساز ناز اوست و از جانب دیگر حُسن او برانگیزاننده عشق و به عبارتی نیاز در نهاد عاشق است. بیت‌های زیر از جمله کاربردهای نشانه‌های زیبایی در ارتباطات غیرکلامی «زبان بدن» هستند:

می کش و مست عشوه کن، نرگس می پرست را
میکده کرشمه کن، گوشه چشم مست را
(همان: ۵)

غمزه شوخ در انداخته با نرگس مست
موجه طعنه برانگیخته از چشمه نوش
(همان: ۳۹۷)

دلی که چشم تو بیمارش از کرشمه نکرد
به ناز بالش غم تکیه‌اش سزاست، که نیست
(همان: ۱۴۶)

۲-۳-۳- نشانه‌های تأثیرپذیری: (غمزه، عشوه‌گری، چشم جادو، غم و غصه، تعجب، پشیمانی)

واژگان غمزه و کرشمه، مژگان، عشوه‌گری، چشم جادو، ناز و فریب، از نشانه‌های دیداری حالت غیرکلامی عاشقانه است که عرفی شیرازی در بیان درونی خود به آن‌ها اشاره می‌کند. در غزلیات عرفی به وفور از واژگان غمزه، عشوه‌گری، چشم جادو، غم و غصه، تعجب، پشیمانی در زبان بدن به کار رفته است. شاعر در ارتباط غیرکلامی معتقد است در هر مجلس و محفلی که وارد خواهی شد، اگر با خنده و کرشمه و ناز همراه باشد، تمام جو حاکم در آن محفل همانند پادشاهی در ید قدرت توست و دین و مذهب و سر و جان را به خدمت خواهی گرفت:

جا که مست و غمزه زن، آن عشوه آئین می‌رود
دل می‌چکد، جان می‌دهد، سر می‌برد، دین می‌رود
(همان: ۳)

عرفی مشو آزرده هنوز اول صلح است

گو عشوه همان، غمزه همان، ناز همان باش
(همان: ۴۰۲)

مایه دیریم، عرفی، عشوه‌ای در کعبه هم

مدتی پرنج‌ها از پرده می‌انگیختم
(همان: ۴۴۷)

۲-۳-۲-۴- نشانه‌های خشم و غضب

خشم و غضب در غزلیات عرفی شیرازی شامل ابرو گره کردن یا چین ابرو و ناگشادگی و اشاره ابرو می‌باشد و معتقد است نگاه تند و آتشین و میل به خون‌ریزی را از حرکات و اشارات ابروی معشوق می‌شود دریافت نمود:

ما روی گرم را، دل و جان وقف کرده ایم

این تحفه پیش ابروی نکشاده چون کشیم
(همان: ۴۹۹)

تا به خون ریزیم اشارت‌ها نمود ابروی او

میل خون‌ریزی خود فهمیدم از هر موی او
(همان: ۵۳۹)

۲-۳-۲-۵- نشانه غم و غصه: (طشت خون، چشم تر، آب چشم، چشم عشاق)

چشم‌بازاری برای دریافت‌هاست. شاعر، پیام غیرکلامی دیداری توسط چشم را با بسامد بسیار بالایی نشان از آشنایی می‌داند. «مدارک و شواهد نشان می‌دهد که قابلیت اعتماد بیشتری به علایم و نشانه‌های دیداری در گونه موقعیت‌ها وجود دارد» (محسنیان‌راد، ۱۳۹۶: ۲۷۵). از نشانه‌های غم و غصه در غزلیات عرفی شیرازی که مستقیماً با پیام‌های غیرکلامی در ارتباط هستند، می‌توان به طشت خون، چشم تر، آب چشم، چشم عشاق اشاره کرد که در برابر معشوق از خود بروز می‌دهد:

الف) طشت خون

شاعر در این واژه غیرکلامی معتقد است عشق به معشوق انسان را به کوه و بیابان جنون می‌کشاند و تشنه بر لب دریای خون می‌برد و برای دیدار معشوق خون از چشمانم سرازیر می‌گردد و در پرستاری از معشوق بجای آب زمزم با خون دلم کفن را شستشو خواهم داد:

عشق کو تا در بیابان جنون آرد مرا

تشنه سازد، بر لب دریای خون آرد مرا
(همان: ۱۲)

کفن شویم به خون دیده، نی در چشمه زمزم

پرستار صنم را هست، عرفی، زمزمی دیگر
(همان: ۳۶۹)

ب) چشم تر

امید به ویژگی‌های فرد و توانایی فرد در ساختن آینده مطلوب اشاره دارد. امید در واقع حسی عمیق‌تر و قوی‌تر از خوشحالی یا خوشبینی است و تمام حس‌های خوب بدون امید بی‌معنا می‌شوند. شاعر معتقد است تا زمانی که رسم وفاداری عاشق به معشوق وجود دارد، با گریه‌ها، اشک‌ها و چشم‌تر خود امید را در معشوق زنده نگه می‌دارد:

گر نخل وفا بر نهد چشم‌تری هست
تا ریشه در آب است امید ثمری هست
(همان: ۱۲۷)

تا کی از گریه توان منع دو چشم‌تر خویش
بعد از این ما و خجالت به نصیحت‌گر خویش
(همان: ۳۹۸)

ج) چشم‌عشاق

یکی دیگر از نشانه‌های غم و غصه در غزلیات عرفی «چشم‌خونبار» عاشق است. شاعر معتقد است جوش عشق به معشوق همواره در دل انسان‌ها شکاف ایجاد می‌کند و در داخلش قطره‌ای خون، درد و آه سوزناک می‌ریزد:

به جوش عشق بنامم که از شکاف دلم
به جای قطره‌خون درد و داغ می‌ریزد
(همان: ۲۵۱)

۲-۳-۲-۶- نشانه‌تعب

یکی از اشاره‌ها و حرکات مربوط به چشم، تعب است. همان‌طور که می‌دانیم تعب، یک حالت زودگذر روانی و فیزیولوژیکی است که انسان‌ها در برابر رویدادهای غیرمنتظره از خود بروز می‌دهند. عرفی‌شیرازی نیز در غزلیات خود از این واژه در حرکات مربوط به چشم معتقد است عاشق همواره از دیدن زیبایی‌ها، زلف پریشان و زیبایی معشوق، در تعب است و خون به دل خواهد شد:

چه عجب کز دل محمود فروریزد خون
گر صبا سلسله زلف ایاز افشاند
(همان: ۲۳۸)

خیزد به کوی عشق ز دیوار و در فغان
کای وای دیده‌ای کزو خون نمی‌رود
(همان: ۲۴۴)

۲-۳-۲-۷- نشانه‌پشیمانی

همان‌طور که می‌دانیم، پشیمانی احساسی توأم با یاس، ناامیدی و نارضایتی است. احساس ندامت از انجام عملی یا غفلتی است. به‌طور کلی، فردی که همیشه با احساس پشیمانی زندگی می‌کند، همیشه به گذشته خود افسوس می‌خورد و حسرت موقعیت‌هایی را می‌خورد که می‌توانست طور دیگری رفتار کند. شاعر نیز همواره حسرت موقعیت‌هایی را می‌خورد که از دست داد و در ناامیدی و یاس نگران وقت مردن است که نکند غریبه‌ای دست او گیرد و نمک بر روی زخم دلش بریزد:

زدم در گوشه‌ای تنها، که ریزم خون خود عرفی
مبادا وقت مردن ناشناسی دست من گیرد
(همان: ۲۶۴)

باز این چه سوزش است که خونابه ریز شد

چندین هزار زخم نمک سود در سماع

(همان: ۴۱۶)

۳-۳-۲- حرکات و اشارات زلف و گیسو

زلف و گیسو را می‌توان از مؤثرترین و قدرتمندترین ابزارهای ارتباطات غیرکلامی قلمداد نمود. زلف و گیسو در مفاهیم و تعبیرهای ادبی همچون: دلربایی معشوق از عاشق، بی‌قراری، پیچ و شکن عشق و امثالهم مورد استفاده واقع می‌گردد. زلف و گیسو را می‌توان دارای بالاترین بسامد در ارتباطات غیرکلامی عاشقانه قلمداد نمود.

۱-۳-۳-۲- گیسو

عرفی شیرازی، تنها در ۳ غزل خود از ارتباط غیرکلامی زبان بدن از گیسو یاد کرده است. شاعر معتقد است این گیسوی معشوق است که همچون گل سنبل، عاشق را در آغوش می‌گیرد و از آشفته‌گی گیسوی معشوق بارها بر زبانش جاری کرد و استفاده نمود، ولی کسی گوش شنوایی نداشت و زنجیر حقارت بر پایشان بستند:

سنبل‌ی کو لاله را در بر کشد گیسوی تست
عرفی از وصف زبانش سود و کس گوشی نکرد

لاله ای کو در کنار سنبل آید روی تست
پس کرا هوش و خبر آشفته از گیسوی تست

(همان: ۱۱۲)

تا خیال قامتش بیرون نیامد از دلم

کرده ام زنجیر یایش حسرت گیسوی او

(همان: ۵۳۹)

۲-۳-۳-۲- زلف

شاعر، در مجموع غزلیات خود ۲۹ بار از ارتباط غیرکلامی زلف استفاده نموده است. وی معتقد است برای رهایی از هر دامی، باید به عشق و زلف معشوق دست یابیم و این عشق به معشوق است که جهان را به آشوب و بلوا می‌کشانند و خواب را از چشمان عاشق می‌رباید:

برآمد جان ز تن وان زلف می‌جوید جوان مرغی
که از دامی شود آزاد و جوید آشیانش را

(همان: ۸)

زلفت به جهان فکنده آشوب

در دیده فتنه خواب بشکست

(همان: ۱۱۴)

در جایی دیگر شاعر معتقد است اگر عاشقی برای رسیدن به معشوق از دنیا برود، اطراف جنازه‌اش پر از گل و سنبل می‌گردد، ولی نه تنها از می و می‌پرستی و مستی توبه نمی‌نمایند، بلکه در کمال بی‌ادبی به معشوق بی‌حرمتی می‌کنند:

شهید زلف و رخ او چو طرف جوی بهشت
برون دمد گل و سنبل ز دور تابوتش

(همان: ۳۹۶)

نه شکیب توبه از می، نه ادب ز ما به مستی

که به چین زلف ساقی بکنم دراز دستی

(همان: ۵۶۰)

۳-۳-۲- مو

عرفی در ۲۹ غزل، از این ارتباط غیرکلامی بهره برده است. وی معتقد است شکوه و عظمت عشق به معشوق، انسان را در پیچ و تاب درد گرفتار می‌کند و اشک‌های حاصل از این درد، نه تنها از مژه بلکه از هر تار موی عاشق می‌چکد:

گرد دارو در جهان، عرفی، نگریدم، ولی

پیچ و تاب درد دارد هر سر مویم هنوز

(همان: ۳۷۸)

شکوه عشق نگه کن، که موی مجنون را

فلک به شعشعه آفتاب شانه کند

(همان: ۲۴۸)

۴-۳-۲- حرکات و اشاره‌های دست و پا

در زندگی روزمره، شاید بارها به این نتیجه رسیده باشیم که بسیاری از آدم‌ها با دست‌های خود سخن می‌گویند؛ به این معنی که آنها با حرکات‌های مختلف دست، پیام‌های گوناگونی را به مخاطبان خود القا و از این طریق با آنان ارتباط مؤثری برقرار می‌کنند. در غزل‌های عرفی شیرازی نیز حالت‌های دست و پا را به عنوان ابزاری مهم در ارتباطات غیرکلامی به آن پرداخت.

۱-۴-۳-۲- دست‌گرفتن

دست‌گرفتن یکی از حرکات و اشارات مختص دست در ارتباط غیرکلامی است که نشانه مودت و دوستی، عهد بستن، اتحاد و هم‌پشتی است. عرفی شیرازی در غزلیات خود بارها به آن تأکید دارد و معتقد است چنانچه معشوق نتواند دستگیر عاشق باشد، غیرت را از دست داده و در پیچ و تاب زندگی سرگردان خواهد شد:

ز غیرت پیچ و تاب افتاده در رگ‌های جان من

همانا دست امید کسی دارد عنانش را

(همان: ۸)

سعی ما بی اثر از طبع وفا، دشمن دوست

گر تو دامن بکشی دست کسی کوتاه نیست

پیش عرفی مده از دست عنان کاین صیاد

خویش ابله بنمودست ولی ابله نیست

(همان: ۱۴۵)

۲-۴-۳-۲- دست‌کشیدن

دست‌کشیدن به معنای ترک چیزی گفتن، تربیت کردن، پرورش دادن است. عرفی در غزلیات خود از این واژه غیرکلامی بهره جسته و معتقد است که انسان نباید از تربیت دل خود برای رسیدن به معشوق دست بکشد:

من خود از تربیت دل نکشم دست، ولی
آخر انصاف بده تا به کی از دست تهی

ترسم این آئینه کارش به صفایی نکشد
نگشاید کمری، بند قبایی نکشد
(همان: ۳۵۹)

۳-۴-۲- دست بستن

دست بستن نشانهٔ بستن دست، مقید کردن دست، گرفتار ساختن، به بند کردن است. عرفی شیرازی از این واژهٔ غیرکلامی نیز مدد جسته و می گوید برای رسیدن به فلاح و رستگاری باید دست از می و جام برداشت و راه توبه و ندامت را در پیش گرفت:

چو یاسمین خود ای باغ وصل خندان باش
کلید توبه خریدم برای قفل بهشت

که بلبلان تو دست خزان و دی بستند
ولی چه سود که دسم به جام می بستند
(همان: ۳۶۲)

۴-۴-۲- دست به دامان زدن

در ارتباط غیرکلامی زبان بدن، عرفی شیرازی در غزل‌های خود از «دست بر دامان کسی زدن» که کنایه از به کسی متوسل شدن و کمک خواستن اشاره دارد و معتقد است بیزاری جستن از هر دو جهان هستی، دلدادگی به دلدار و متوسل شدن به اوست:

یک باره کرد خوب-خرابی مزاج دل

دست از عمارت دل بدخو گذاشتیم
(همان: ۴۳۳)

عرفی از مردهٔ آلوده پریشان شده ایم

دست در دامن پاکیزاده نهادی بز نیم
(همان: ۴۴۲)

۵-۴-۲- پا فشردن

یکی از مضامین ارتباط غیرکلامی «پای فشاری کردن» است که کنایه از ایستادگی و پایداری کردن است و عرفی شیرازی به خوبی از این ارتباط غیرزبانی در غزل‌های خود استفاده نموده است:

به این که کعبه نمایان شود ز پا منشین

که نیم گام جدایی هزار فرسنگ است
(همان: ۶۷)

پای بر یأس فشردم، غم امید گذشت

که گمان داشت که این درد دوایی دارد
(همان: ۲۳۱)

۶-۴-۲- پاپیش گذاشتن

پا پیش نهادن در لغت به معنی مردد بودن و تردید داشتن است. عرفی در غزلیات خود از پا پیش نهادن در هنگام رسیدن به وصال معشوق می گوید:

کسی به راه تو ارزد که پا ز دیده کند

که گل به زیر قدم دید و پای پیش نهاد

شهادتش چو مراد دو کون در قدم است

کسی که پای طلب در ره تو پیش نهاد

(همان: ۲۱۴)

۷-۴-۲- پایکوبی

یکی دیگر از ارتباطات غیرکلامی مطرح شده در غزلیات عرفی شیرازی، پایکوبی کردن که نشان از رقص و شادی کردن دارد. این ارتباط کاربرد فراوانی داشته است. عرفی در غزلیات خود معتقد است انسان‌ها باید برای وصال به معشوق دست به سینه و پایکوبان و با شور و شغف به سویش حرکت کند:

دل به دست و پای کوبان از حرم بگریختم

وین سیه قندیل را از خاک دیر آویختم

(همان: ۴۴۷)

آشفستگی که صید تو گوید که این شکار

بسیار دست و پا زده تا جان بر آمده

(همان: ۵۴۶)

۸-۴-۲- پا بستن

پا بستن کنایه از دل‌بستگی و علاقمند شدن است که در ارتباطات غیرکلامی کاربرد دارد. عرفی شیرازی نیز از این ارتباط غیرکلامی بارها در غزلیات خود از این دل‌بستگی‌ها اشاره داشته است و می‌گوید برای به پرواز درآمدن نباید دل‌بستگی داشت و باید با دل و جان کوشش نمود:

هرگز از بهر پریدن، مرغ جان کوشش نکرد

بود پایش بسته آخر، بی‌نصیب از پر نبود

(همان: ۲۸۰)

آن که در راه طلب ماند و پایی نکشد

گو سر رشته رها کن که به جایی نکشد

(همان: ۳۵۹)

۲-۳-۵- نشانه‌های لب و دندان

۱-۳-۲- بوسه زدن به دست و پا و خاک

بوسه زدن بر دست و پا، یکی دیگر از ارتباطات غیرکلامی در غزلیات عرفی شیرازی است که نشانه ادب و تعظیم و تواضع عاشق در برابر معشوق می‌باشد و می‌نویسد:

به چشم مردمان از ضعف تن بنمایم و شادم

که بی‌تابانه هر جا می‌توان زد بوسه بر پایش

(همان: ۳۸۳)

۲-۳-۵- خاموشی لب

سکوت، از قداست و ارزش خاصی برخوردار است. سکوت بیشتر از مفهوم «عشق»، «تنهایی»، «تفکر»، «پردانی»، «رازدانی» و «ناهم‌زبانی» ناشی می‌شود، در حوزه اجتماعی نیز مسئولیت اجتماعی، اخلاق و رفتار خود را تنظیم می‌کند. انسان آرمان‌خواه و مؤمن چون در پی عشقی عطشناک و پایان‌نیافتنی است، تنهاست و چون تنهاست، خاموش است. کسی که به یک معشوق عشق می‌ورزد، با همه چهره‌های دیگر بیگانه می‌شود. سکوت می‌تواند به

جز تغییر مجاری پیام برای درک حقیقت، مفهوم ذهنی صبر را برای حفظ اصول و سازمان جامعه نیز محقق سازد. عرفی شیرازی از این واژه غیرکلامی به درستی استفاده نموده است و معتقد است صبر و سکوت برای حفظ رازها برای آن است که نامحرمان تا به مرتبه شایستگی شنیدن و هم‌زمانی نرسیده‌اند از این حقیقت برکنار باشند و با سکوت «اهلیت استماع» بیابند:

گفت و گویست، بنام به لب خاموشی
که اگر لب بگشایم ز سخن باز افتم
(همان: ۴۴۶)

مهر لب ما بشکند آشوب بهاران
ما باغ ملولیم نوا را شناسیم
(همان: ۴۵۲)

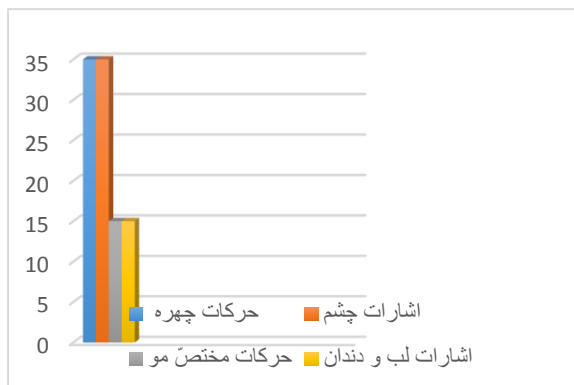
صد بار لب گشودم و بر کس نریختم
آن‌ها که موج می‌زند از سینه تا لبم
(همان: ۵۰۱)

۳- نتیجه‌گیری

زبان بدن به معنای عبور از کلام و ایجاد ارتباط از طریق عناصر غیرکلامی یا زبان خاموش است. این زبان مجموعه وسیعی از رفتارها و پدیده‌های اشاری و حرکتی را شامل می‌گردد. انسان‌ها می‌توانند نیت واقعی خود را در پس واژه‌ها پنهان کنند، ولی قادر به پنهان داشتن زبان بدن نیستند. این نشانه‌های غیرکلامی که برخی قدمتی چند هزار ساله دارند در فرهنگ‌ها و سنن اجتماعی اقوام گوناگون، با وجوه مشترک و گاه اختلافی، کاربرد و کارکرد فرهنگی و بلاغی دارند. در این رابطه، مقاله کنونی تلاشی بود از سوی نویسندگان در راستای تبیین ارتباط غیرکلامی «زبان بدن» در غزل‌های عرفی شیرازی. عرفی با استفاده از ظرفیت‌های کنش‌های غیرکلامی زبان بدن، از حرکات اندام بیرونی انسان؛ یعنی حرکات و اشارات مختص چهره و رفتار چشمی، سر و صورت، مو و زلف، لب و دندان، دست و پا، برخی صفات مختص به آن‌ها به انتقال معنا و ترسیم فضای عاطفی پرداخته است. رویکرد عرفی شیرازی از حرکات و نشانه‌های رفتاری می‌تواند به اهداف و نتایجی زیر منجر گردد:

اول؛ جلب توجه مخاطب و ایجاد زمینه‌های بازاندیشی در کنش‌های غیرکلامی؛
دوم؛ بهره‌گیری از معانی و مفاهیم کنش‌های غیرکلامی برای نمایش ریشه‌های فرهنگی و اجتماعی؛
سوم؛ واقع‌نمایی شخصیت‌ها و ترسیم کیفیت ارتباطات غیرکلامی در انتقال فضای عاطفی. اغلب مفاهیم حرکات اعضای بدن در قالب کنایات و نشانه‌ها، ظرفیت ادبی پیدا کرده است.

این نتایج نشان می‌دهد؛ خاصیت، اهمیت و کاربرد ارتباطات غیرکلامی زبان بدن در غزلیات عرفی شیرازی کمتر از اهمیت و کاربرد ارتباطات زبانی نیست. همچنین در ارتباطات غیرکلامی زبان بدن در غزلیات شاعر، حرکات و اشارات مختص چهره و چشم، و حرکات مختص دست و پا بیشترین بسامد کاربردی را به خود اختصاص داده است و بالعکس حرکات و اشارات مختص مو و لب و دندان در ارتباطات غیرکلامی از کمترین بسامد برخوردار بوده‌است. در این راستا، بسامد شاخصه‌ها و نشانه‌ها (به‌طور کمی) ارزیابی و در قالب نمودار ذیل ترسیم می‌گردند:

نمودار ۱. بیشترین و کمترین بسامد ارتباطات غیرکلامی در اشعار عرفی شیرازی

پی‌نوشت‌ها

۱. Verbal and nonverbal Communications
۲. Shklovsky

منابع

کتاب‌ها

- ۱- احمدی، بابک، (۱۴۰۰)، **ساختار و تأویل متن**. تهران: مرکز.
- ۲- برکو، روی؛ ولوین، دارلین و ولوین، اندرو، (۱۳۹۴)، **مدیریت ارتباطات**، ترجمه سیدمحمد اعرابی و داود ایزدی، تهران: پژوهش‌های فرهنگی.
- ۳- پیز، آلن، (۱۴۰۰)، **زبان بدن**، ترجمه کامبیز هادی پور، تهران: سما.
- ۴- دهخدا، علی‌اکبر، (۱۳۷۳)، **لغت نامه**، تهران: دانشگاه تهران.
- ۵- شهبازی حسین خانلو، صفیه، (۱۳۹۸)، **مفاخره و تجلی آن در دیوان عرفی شیرازی**، تهران: فروغ هدایت.
- ۶- طباطبایی، مژگان، (۱۳۹۹)، **زبان بدن**، تهران: بهار اندیشه.
- ۷- عرفی شیرازی، جمال‌الدین محمد، (۱۳۷۸)، **کلیات عرفی شیرازی**، به تصحیح محمدولی‌الحق انصاری، تهران: دانشگاه تهران.
- ۸- کرامی، فاطمه؛ توانا، منیره؛ آقچه‌لی، حمیده؛ رحیمی، ملیحه و سلیمانی‌گرم‌رودی، محمد، (۱۴۰۰)، **زبان بدن**، تهران: فراغی.
- ۹- کریمی، رامین، (۱۴۰۰)، **زبان بدن... رازهایی که دیگران به شما نمی‌گویند**، تهران: بهار سبز.

- ۱۰- کونکه، الیزابت، (۱۴۰۰)، *زبان بدن*، ترجمهٔ مریم هدایتی، تهران: آوند دانش.
- ۱۱- محسنیان‌راد، مهدی، (۱۳۹۶)، *ارتباطات شناسی*، تهران: سروش.
- ۱۲- محمدزمانی، جواد، (۱۳۹۵)، *جامه جان: گزیده اشعار عرفی شیرازی*، تهران: پیام عدالت.
- ۱۳- موسوی گرمارودی، سیدعلی، (۱۴۰۰)، *عرفی شیرازی*، تهران: قلمکده.
- ۱۴- وود، جولیان، (۱۳۸۴)، *ارتباطات میان فردی*، ترجمهٔ مهرداد فیروزبخت، تهران: مهتاب.
- ۱۵- هارجی، آوون؛ ساندرز، کریستین و دیکسون، دیوید، (۱۳۹۳)، *مهارت های اجتماعی در ارتباطات میان فردی*، ترجمهٔ مهرداد فیروزبخت و خشایار بیگی، تهران: رشد.

مقالات

- ۱۶- افراخته، اللهیار و مدرّسی، فاطمه، (۱۳۹۹)، «*روابط غیر کلامی در غزلیات شمس*»، مجلهٔ کارنامه متون ادبی دوره عراقی، دورهٔ ۱، شمارهٔ ۱، صص ۱-۲۰.
- ۱۷- اولادی، افسانه و پارسائی، حسین، (۱۳۹۹)، «*تحلیل ارتباطات غیر کلامی در منظومهٔ لیلی و مجنون نظامی*»، مجلهٔ مطالعات زبان فارسی، دورهٔ ۳، شمارهٔ ۶، صص ۶۵-۸۶.
- ۱۸- برهمند، محسن؛ رستمی، سمیرا و اکرمی، محمدرضا، (۱۳۹۹)، «*واکاوی عشق در غزلیات عرفی شیرازی با رویکرد به نظام اندیشگانی*»، مجلهٔ پژوهش های اعتقادی-کلامی، دورهٔ ۹، شمارهٔ ۳۸، صص ۶۱-۹۲.
- ۱۹- بنی‌طالبی، امین و مرتضوی، سیدجمال‌الدین، (۱۳۹۹)، «*ارتباط‌های غیر کلامی در داستان رستم و سهراب فردوسی*»، مجلهٔ کاوش‌نامه زبان و ادبیات فارسی، دورهٔ ۲۱، شمارهٔ ۴۴، صص ۱۶۹-۲۰۶.
- ۲۰- جلالی، مریم و صادقی، معصومه، (۱۳۹۳)، «*سطوح گفتار زنان در گرشاسب‌نامه بر مبنای تئوری سرل*»، مجلهٔ پژوهش های ادبی و بلاغی، دورهٔ ۲، شمارهٔ ۴، صص ۲۰-۳۱.
- ۲۱- جهان‌بخت‌لیلی، امید، (۱۳۹۹)، «*نشانه‌های ارتباط برون‌زبانی در شعر پایداری نزار قبّانی*»، مجلهٔ لسان مبین، دورهٔ ۱۲، شمارهٔ ۴۲، صص ۹۹-۱۱۸.
- ۲۲- خادم، اعظم و محمودی، مریم، (۱۳۹۷)، «*بررسی شخصیت ادبی عرفی شیرازی بر اساس کاربست کهن‌الگوها در دیوان او*»، مجلهٔ تفسیر و تحلیل متون زبان و ادبیات فارسی (دهخدا)، دورهٔ ۱۰، شمارهٔ ۳۸، صص ۱۱۳-۱۳۴.
- ۲۳- خدادادی، مریم؛ فخرائیان، رجب و قادری‌مقدم، محمد، (۱۴۰۱)، «*بررسی سطح فکری قصیدهٔ «این سیه مار جهان را شده افسونگر» از پروین اعتصامی بر اساس نظریهٔ ارتباط کلامی یاکوبسن*»، مجلهٔ جستارنامه ادبیات تطبیقی (فارسی-انگلیسی)، سال ۶، شمارهٔ ۲۰، صص ۲۷-۵۲.

- ۲۴-رفایی قدیمی مشهد، رضا و پروینی، خلیل، (۱۴۰۰)، «بررسی و تحلیل کارکردهای بلاغی واژه های قرآنی در غزل عرفی شیرازی»، مجله تفسیر و تحلیل متون زبان و ادبیات فارسی (دهخدا)، دوره ۱۳، شماره ۴۷، صص ۲۸۵-۳۳۰.
- ۲۵-ساعدی، سلما؛ معتمدی، مسعود؛ جمالی، شهروز، (۱۴۰۰)، «نگاهی به تمثیل و نماد در دو داستان «انتری که لوطی‌اش مرده بود» از صادق چوبک و «حصار و سگ‌های پدرم» از شیرزاد حسن»، مجله جستارنامه ادبیات تطبیقی (فارسی-انگلیسی)، سال ۵، ۱۷، صص ۱-۲۴.
- ۲۶-شکوری، ساناز و شکری، یدالله، (۱۴۰۰)، «نشانه‌شناسی زبان بدن در هفت‌پیکر نظامی»، مجله پژوهش‌نامه مکتب‌های ادبی، دوره ۵، شماره ۱۶، صص ۷-۲۰.
- ۲۷-صادقی، ایرج؛ ظهیری‌ناو، بیژن و اسداللهی، خدابخش، (۱۴۰۰)، «اشاره‌ای به جغرافیای فرهنگی ارتباطات تن‌زبانی در داستان‌های کوتاه جمال‌زاده»، مجله ادب فارسی، دوره ۱۱، شماره ۲، صص ۱۵۵-۱۷۵.
- ۲۸-قاسم‌زاده، سیدعلی؛ صفاری، محمدشفیع و علی‌نقی، حسین، (۱۳۹۷)، «تحلیل مفاهیم و کارکرد ارتباطات غیرکلامی در شاهنامه»، مجله زبان و ادبیات فارسی، دوره ۲۶، شماره ۸۴، صص ۱۵۷-۱۸۴.
- ۲۹-کرمی، محمدحسین و زارع، میثم، (۱۳۹۸)، «مضامین غنایی در رباعیات عرفی شیرازی»، مجله زبان و ادبیات فارسی، دوره ۶، شماره ۲۱، صص ۲۱۳-۲۳۳.
- ۳۰-میرزاییان، پریش؛ صفری، جهانگیر و بنی طالبی دهکردی، امین، (۱۳۹۸)، «نقش ارتباط‌های غیرکلامی شعر اخوان ثالث در القای اندیشه یأس و ناامیدی»، مجله زبان و ادبیات فارسی، دوره ۲۷، شماره ۸۷، صص ۲۵۷-۲۸۴.